
TÜRKİYE'DE DEVLETÇİ SİYASAL KÜLTÜR VE DEMOKRATİK KONSOLİDASYON SORUNU¹

*Biröl AKGÜN *Selçuk Üniversitesi*

GİRİŞ

Fransız ihtilalinin getirdiği siyasi eşitlik düşüncesi ile insanı temel ahlaki değer olarak yücelten hümanizma ve aydınlanma geleneği üzerine inşa edilen modern demokrasi fikri, son iki asırda yavaş yavaş gelişerek neredeyse evrensel bir değere ve siyasal pratiğe dönüştü. Denilebilir ki, bir yönetim biçimi olarak demokrasi antik Yunan döneminden bu yana tarihte hiç bu kadar popüler olmamıştı ve yaygın kabul görmemişti. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde hızlanan küreselleşme sürecinin de etkisiyle halk iradesine dayalı özgürlükçü demokrasi fikri diğer tüm siyasi alternatiflerini (faşizm ve komünizm gibi) gayri meşru ilan ederek, küresel ölçekte yaygın bir toplumsal meşruiyet kazandı. Tüm ülkelerdeki demokratikleşme trendlerini inceleyerek yıllık raporlar hazırlayan *Freedom House* (2008) verilerine göre, dünyadaki 195 ülkeden 72'si "tam özgür", 59'u ise "kısmen özgür" olarak nitelenecek ölçüde demokrasi ile yönetilmektedir. Buna karşın ülkelerin yüzde 33'ünü oluşturan 64 ülke ise "özgür olmayan" otoriter ülkeler arasında yer almaktadır. Nüfus olarak bakıldığında ise, dünya nüfusunun yüzde 68'ine tekabül eden 3,85 milyar

¹Bu yazı, Türkiye'de çok partili demokrasiye geçişin 55. yılı münasebetiyle *Liberal Düşünce Topluluğu* tarafından 14-15 Mayıs 2005 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen "Özgürlük ve Demokrasi Sempozyumunda" sunulan bildirinin geliştirilmiş şeklidir.

* Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

insan az veya çok temel sivil ve siyasi haklardan yararlanabilmektedir. Bu anlamda bakıldığında, demokrasi düşüncesinin önde gelen kuramcılarında olan Dahl'ın ifadesiyle, 20. yüzyıl sona ermeden bir "demokratik zafer çağına" dönüştü ve "tarihin demokrasi açısından en verimli dönemi haline geldi" (Dahl, 2001: 147). Hatta o kadar ki, Irak örneğinde görüldüğü üzere uluslararası politikada işgaller dahi paradoksal biçimde demokrasi ve insan hakları adına meşrulaştırılır duruma geldi (Akgün, 2003).

Ancak Anayasal düzeyde demokratik kurumların oluşturulması ve seçimlerin düzenli bir şekilde yapılmaya başlanması bir ülkede geri dönülmez biçimde demokrasinin yerleşmesi anlamına gelmiyor. Fareed Zakaria'nın son zamanlarda dile getirdiği gibi, liberal geleneklerin anayasal düzeyde iyi düzenlenmediği ve en önemlisi de liberal demokrasiyi mümkün kılan demokratik siyasal kültürün henüz yerleşmediği ülkelerde, seçim demokrasileri İkinci Dünya Savaşı öncesi İtalya ve Almanya örneğinde görüldüğü gibi yozlaşarak otoriter yönetimlere kayabilmekte ya da bugünkü Rusya'da olduğu gibi *illiberal* demokrasiye dönüşebilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Zakaria, 2007). Şüphesiz soğuk savaş sonrası dönemde küreselleşme, demokratikleşme ve piyasa ekonomisinin ideolojik hegemonyasının sorgulanamaz koşullarında, gelişmekte olan ülkeler ve komünizm-sonrası geçiş toplumları için liberal demokrasinin çekiciliğine karşı koymak mümkün değildi. Bununla birlikte 11 Eylül sonrasında bir yandan batı toplumlarında artan güvenlik endişeleri nedeniyle özgürlüklerin kısıtlanmaya başlanması, diğer yandan gelişmiş ülkelerin kendi içinde yaşadığı işsizlik gibi sosyo-ekonomik sorunların derinleştirdiği bütünleşme ve kimlik krizleri, batılı toplumların temel uzlaşısını temsil eden siyasal çoğulculuk ve çok kültürlülük gibi değerleri erozyona uğratmaktadır. Nihayet 2008 yılının son aylarında patlak veren küresel mali kriz ise siyasal liberalizmin ayrılmaz parçası olan serbest piyasa kapitalizmine olan inancı da sarsmıştır. ABD dahil olmak üzere pek çok batılı ülkede özelleştirme yerine devletleştirme ve piyasaya müdahale politikaları yeniden rağbet görmeye başladı. Kagan'ın haklı olarak ifade ettiği gibi, bugün gelişmekte olan pek çok ülke için sosyo-ekonomik gelişme ve yönetim alanında batının temsil ettiği kapitalist-demokratik kalkınma modeli mümkün olan tek yol olmaktan çıkmaya başlamıştır. Rusya ve Çin gibi ekonomik ve siyasi anlamda devlet kontrolüne dayalı otoriter gelişme ve yönetim modeli izleyen ülkeler, sergiledikleri yüksek ekonomik performans ve

sağladıkları siyasi istikrar dolayısıyla artık en az birinciler kadar ilgi görmektedir. Çünkü bu ülkeler, "liberalleşmeye gerek duymadan zenginlik ve istikrar üretmenin başarılı otokratik örneklerini sunmaktadırlar" (Kagan, 2008: 69).

Demokrasinin dış siyasi desteklerinin nispeten zayıfladığı ve siyasi ve ekonomik anlamda milliyetçilik eğilimlerinin güçlendiği bir uluslararası konjonktürde, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için kendi iç dinamikleriyle demokrasilerini yaşatabilmenin yollarının ve demokratik istikrarı koruyucu kurumsal, sosyo-ekonomik ve kültürel şartların neler olduğunun araştırılması son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda aşağıda, demokratik istikrar teorileri ışığında Türkiye'deki demokratik konsolidasyon sorunu ve bunu etkileyen faktörler analiz edilecektir.

1. Neden Türkiye?

Türkiye kendi bölgesinde 60 yıllık bir demokrasi tecrübesi ve 86 yıllık bir Cumhuriyet geleneğine sahip tek ülkedir. Üstelik Türkiye bugün uluslararası alanda çok tartışılan İslam ve demokrasinin bağdaşp bağdaşamayacağına ilişkin de sosyal bilimciler için çok önemli bir siyasi laboratuvar işlevi görmektedir. Türkiye tecrübesini asıl özgün kılan yön ise, gerek 20. yüzyılın başında Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen sosyal ve siyasi reformların gerekse İkinci Dünya Savaşı sonrasında alınan çok partili demokrasiye geçiş kararının Almanya ve Japonya örneğinde (veya bugünkü Irak'ta) gözlemlendiği gibi dış güçlerin eliyle değil, bizzat Türk siyasi elitlerince alınmış ve hayata geçirilmiş olmasıdır. Burada Türk siyasi elitlerinin demokrasiye geçiş kararında Faşizme karşı savaştan galip çıkan ABD önderliğindeki batılı liberal-demokratik güçlerin etkisini inkâr etmek elbette mümkün değildir (Bkz. Kürkçüoğlu, 1978). Bununla birlikte, böyle bir kararın her şeye rağmen Türkiye'yi yöneten kadroların uluslararası siyasi konjonktürü doğru okuyarak yükselen gücün yanında yer almak için gerekli olan siyasi adımları cesaretle atma becerisini göstermelerini de küçümsememek gerekir. Bu nedendir ki, demokrasimizin geçirdiği tüm sancılara rağmen Türk halkı nezdinde demokratik sistemin meşruluk temeli tartışılmayacak kadar güçlüdür. Yapılan tüm kamuoyu yoklamalarında, halkın yüzde 90 gibi büyük bir kesimi için demokrasi "bazı eksikliklerine rağmen en iyi yönetim biçimi" olarak görülmeye devam etmektedir.

Türkiye'deki demokrasi her ne kadar ilkesel olarak çok geniş bir kabul görse de, uygulamada ülkemizde özgürlükçü liberal demokrasinin

işleyişindeki sorunları ve demokrasinin pekişmesinin önündeki engelleri de görmek gerekir.

Gerçekten de otoriter bir yönetimden çok partili demokratik sisteme geçişte Türkiye geliştirmekte olan ülkeler arasında öncülerden sayılmaktadır. Huntington'ın "ikinci küresel demokratikleşme" dalgası olarak adlandırdığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ülkemizi yöneten siyasi elitler hem içerden gelen talepler hem de dış etkiler neticesinde tek partili rejimden çok partili rejime geçmeye karar vermiştir. Büyük bir ümitle başladığımız demokrasi yolculuğunun ilerleyen dönemleri ise ülkemiz insanı adına oldukça sancılı geçmiştir. 1950'den bu yana neredeyse periyodik hale gelen demokrasinin yönetememe krizleri, askeri müdahaleler ve yeniden demokratikleşme hareketleri ülkemizdeki siyasi demokrasi geleneğinin yerleşmesini ve kökleşmesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Örneğin, her müdahalede bazı partiler kapatılırken ardından yeni partiler kurulmuş; ya da eski partiler başka isimlerle yoluna devam etmek zorunda kalmıştır. Eğer demokrasinin kökleşmesi ve kurumsallaşması, demokratik sistemin ana kurumlarında (örneğin siyasi partilerde) bir devamlılık gerektiriyorsa, Türk demokrasisinin tam anlamıyla yerleştiğini iddia etmek oldukça güçtür (Özbudun, 1996). Buna verilecek en çarpıcı örnek ise, 60 yıllık demokrasi ile yönetilen ülkemizdeki iktidar partisinin henüz sekiz yaşını doldurmamış olmasıdır. Öte yandan Türk demokrasisi neredeyse her on yılda bir doğrudan veya dolaylı olarak ordunun müdahalesine maruz kalmakta, bu anlamda da vesayetçi demokrasi anlayışından kurtulamamaktadır.

Gerçekten de demokrasiyi yaşatmak onu kurmak kadar zor bir iştir ve demokrasiyi yaşatmak özel bir çaba ister (Schedler, 1998). Günümüzde geliştirmekte olan pek çok ülke, şekli seçim demokrasisinden "kaliteli demokrasiye" geçmede zorlanmaktadır ve demokrasinin yerleşmesini ve derinleşmesini engelleyen birçok sorunu henüz aşabilmiş değildir. Bunlar arasında, meşruluk sorunları, demokratik değerlerin halka yayılması, ordunun sivillerce denetim altına alınması, partilerin kurumsallaşması ve seçimlere ilişkin kuralların istikrara kavuşması gibi sorunlar sayılabilir. Bunların hepsi ülkemizin demokratikleşmesi açısından da temel sorun alanlarını oluşturmaktaysa da, bu çalışmada biz temel olarak Türkiye'de liberal demokratik sistemin yerleşmesinde ve Türk demokrasisinin kalitesinin gelişmesinde önemli bir engel olarak görülen devletçi siyasi kültür üzerinde duracağız. Çünkü bizce ülkemiz açısından aşılması gereken temel sorun "zihniyet"

sorunudur. Devleti her Şeye kadir bir aşkın g¼ç, halkı da temel vazifesi ve erdemi devleti yönetenlere itaat olan reaya olarak gören anlayış değişmeden Şeffaf, katılımcı ve hesap verebilen bir demokratik yönetim özlemine kavuŐmak m¼mk¼n değildir.

Gerçekten de bugün T¼rkiye’de çağdaŐ bir demokrasinin ve modern hukuk devletinin Şekli gerekleri asgari d¼zeyde sağlanmıştı. İfade zg¼rl¼ę¼, seçimle iş başına gelmiŐ bir parlamentonun varlığı, seçimlerin d¼zenli yapılması, yargının bağımsız olması ve temel hakların anayasal g¼venceye bağlanması gibi konulardaki eksiklikler b¼y¼k ölç¼de giderilmiŐtir. Hatta denilebilir ki 11 Eyl¼l olaylarından sonra, baŐta ABD ve bazı AB (Hollanda) lkeleri olmak üzere, pek çok devlet artan g¼venlik kaygıları nedeniyle zg¼rl¼kleri kısıtlama yoluna giderken, T¼rkiye siyasi sisteminde zg¼rl¼klerin n¼n¼ açııcı yönde çok önemli reformlar (9 reform paketi) gerçekteŐtiren ender ülkelerden biridir. Bu liberal reformların ardındaki itici g¼c¼n Avrupa Birliği reformları olduğunun altı çizilmelidir.

Son yıllarda zg¼rl¼k ve demokrasinin n¼n¼ ağmaya yönelik olumlu adımlara rağmen, gerek fikri d¼zeyde gerekse uygulamada demokrasinin yerleŐmedięini ve sindirilmediğini gösteren pek çok örnek de vardır. Ve ne yazık ki, kendisinden demokratik ve zg¼rl¼kç¼ tavır beklenen bazı kurumların, belki de eski alıŐkanlıkların bir sonucu olarak, zg¼rl¼kç¼ bir siyasi duruŐ sergileyemediklerini de gr¼yoruz. zg¼rl¼klere karşı Ő¼pheci, g¼vensiz ve seğici davrananlar arasında zg¼rl¼ę¼n bekçisi olması gereken bazı y¼ksek yargı organları ile medyanın bazı kesimlerinin de bulunması, demokrasinin bu kesimlerce de hen¼z iŐselleŐtirilmedięini ispat etmektedir. Oysaki kendisini demokrasi ve zg¼rl¼ę¼ adayan gerçekte demokratlar olmadan demokrasi d¼Ő¼ncesinin yerleşmesi m¼mk¼n değildir.

AŞağıda öncelikle demokratikleşme, demokrasi k¼lt¼r¼ ve demokratik konsolidasyon arasındaki teorik tartıŐmalara değinilecek; arkasından da T¼rk siyasi k¼lt¼r¼n¼n demokratikleşme yn¼ndeki imk¼nları ve sorunlu yönlerine değinilecektir. Bu çerçevede özellikle, siyasi k¼lt¼r¼m¼zde “devlet” kavramının işgal ettiği merkezi yerin önemi üzerinde durulacaktır.

insan az veya çok temel sivil ve siyasi haklardan yararlanabilmektedir. Bu anlamda bakıldığında, demokrasi düşüncesinin önde gelen kuramcılarında olan Dahl'ın ifadesiyle, 20. yüzyıl sona ermeden bir "demokratik zafer çağına" dönüştü ve "tarihin demokrasi açısından en verimli dönemi haline geldi" (Dahl, 2001: 147). Hatta o kadar ki, Irak örneğinde görüldüğü üzere uluslararası politikada işgaller dahi paradoksal biçimde demokrasi ve insan hakları adına meşrulaştırılır duruma geldi (Akgün, 2003).

Ancak Anayasal düzeyde demokratik kurumların oluşturulması ve seçimlerin düzenli bir şekilde yapılmaya başlanması bir ülkede geri dönülmez biçimde demokrasinin yerleşmesi anlamına gelmiyor. Fareed Zakaria'nın son zamanlarda dile getirdiği gibi, liberal geleneklerin anayasal düzeyde iyi düzenlenmediği ve en önemlisi de liberal demokrasiyi mümkün kılan demokratik siyasal kültürün henüz yerleşmediği ülkelerde, seçim demokrasileri İkinci Dünya Savaşı öncesi İtalya ve Almanya örneğinde görüldüğü gibi yozlaşarak otoriter yönetimlere kayabilmekte ya da bugünkü Rusya'da olduğu gibi *illiberal* demokrasiye dönüşebilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Zakaria, 2007). Şüphesiz soğuk savaş sonrası dönemde küreselleşme, demokratikleşme ve piyasa ekonomisinin ideolojik hegemonyasının sorgulanamaz koşullarında, gelişmekte olan ülkeler ve komünizm-sonrası geçiş toplumları için liberal demokrasinin çekiciliğine karşı koymak mümkün değildi. Bununla birlikte 11 Eylül sonrasında bir yandan batı toplumlarında artan güvenlik endişeleri nedeniyle özgürlüklerin kısıtlanmaya başlanması, diğer yandan gelişmiş ülkelerin kendi içinde yaşadığı işsizlik gibi sosyo-ekonomik sorunların derinleştirdiği bütünleşme ve kimlik krizleri, batılı toplumların temel uzlaşısını temsil eden siyasal çoğulculuk ve çok kültürlülük gibi değerleri erozyona uğratmaktadır. Nihayet 2008 yılının son aylarında patlak veren küresel mali kriz ise siyasal liberalizmin ayrılmaz parçası olan serbest piyasa kapitalizmine olan inancı da sarsmıştır. ABD dahil olmak üzere pek çok batılı ülkede özelleştirme yerine devletleştirme ve piyasaya müdahale politikaları yeniden rağbet görmeye başladı. Kagan'ın haklı olarak ifade ettiği gibi, bugün gelişmekte olan pek çok ülke için sosyo-ekonomik gelişme ve yönetim alanında batının temsil ettiği kapitalist-demokratik kalkınma modeli mümkün olan tek yol olmaktan çıkmaya başlamıştır. Rusya ve Çin gibi ekonomik ve siyasi anlamda devlet kontrolüne dayalı otoriter gelişme ve yönetim modeli izleyen ülkeler, sergiledikleri yüksek ekonomik performans ve

sağladıkları siyasi istikrar dolayısıyla artık en az birinciler kadar ilgi görmektedir. Çünkü bu ülkeler, "liberalleşmeye gerek duymadan zenginlik ve istikrar üretmenin başarılı otokratik örneklerini sunmaktadırlar" (Kagan, 2008: 69).

Demokrasinin dış siyasi desteklerinin nispeten zayıfladığı ve siyasi ve ekonomik anlamda milliyetçilik eğilimlerinin güçlendiği bir uluslararası konjonktürde, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için kendi iç dinamikleriyle demokrasilerini yaşatabilmenin yollarının ve demokratik istikrarı koruyucu kurumsal, sosyo-ekonomik ve kültürel şartların neler olduğunun araştırılması son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda aşağıda, demokratik istikrar teorileri ışığında Türkiye'deki demokratik konsolidasyon sorunu ve bunu etkileyen faktörler analiz edilecektir.

1. Neden Türkiye?

Türkiye kendi bölgesinde 60 yıllık bir demokrasi tecrübesi ve 86 yıllık bir Cumhuriyet geleneğine sahip tek ülkedir. Üstelik Türkiye bugün uluslararası alanda çok tartışılan İslam ve demokrasinin bağdaşıp bağdaşamayacağına ilişkin de sosyal bilimciler için çok önemli bir siyasi laboratuvar işlevi görmektedir. Türkiye tecrübesini asıl özgün kılan yön ise, gerek 20. yüzyılın başında Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen sosyal ve siyasi reformların gerekse İkinci Dünya Savaşı sonrasında alınan çok partili demokrasiye geçiş kararının Almanya ve Japonya örneğinde (veya bugünkü Irak'ta) gözlendiği gibi dış güçlerin eliyle değil, bizzat Türk siyasi elitlerince alınmış ve hayata geçirilmiş olmasıdır. Burada Türk siyasi elitlerinin demokrasiye geçiş kararında Faşizme karşı savaştan galip çıkan ABD önderliğindeki batılı liberal-demokratik güçlerin etkisini inkâr etmek elbette mümkün değildir (Bkz. Kürkçüoğlu, 1978). Bununla birlikte, böyle bir kararın her şeye rağmen Türkiye'yi yöneten kadroların uluslararası siyasi konjonktürü doğru okuyarak yükselen gücün yanında yer almak için gerekli olan siyasi adımları cesaretle atma becerisini göstermelerini de küçümsememek gerekir. Bu nedendir ki, demokrasimizin geçirdiği tüm sancılara rağmen Türk halkı nezdinde demokratik sistemin meşruluk temeli tartışılmayacak kadar güçlüdür. Yapılan tüm kamuoyu yoklamalarında, halkın yüzde 90 gibi büyük bir kesimi için demokrasi "bazı eksikliklerine rağmen en iyi yönetim biçimi" olarak görülmeye devam etmektedir.

Türkiye'deki demokrasi her ne kadar ilkesel olarak çok geniş bir kabul görse de, uygulamada ülkemizde özgürlükçü liberal demokrasinin

işleyişindeki sorunları ve demokrasinin pekişmesinin önündeki engelleri de görmek gerekir.

Gerçekten de otoriter bir yönetimden çok partili demokratik sisteme geçişte Türkiye geliştirmekte olan ülkeler arasında öncülerden sayılmaktadır. Huntington'ın "ikinci küresel demokratikleşme" dalgası olarak adlandırdığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ülkemizi yöneten siyasal elitler hem içerden gelen talepler hem de dış etkiler neticesinde tek partili rejimden çok partili rejime geçmeye karar vermiştir. Büyük bir ümitle başladığımız demokrasi yolculuğunun ilerleyen dönemleri ise ülkemiz insanı adına oldukça sancılı geçmiştir. 1950'den bu yana neredeyse periyodik hale gelen demokrasinin yönetememe krizleri, askeri müdahaleler ve yeniden demokratikleşme hareketleri ülkemizdeki siyasal demokrasi geleneğinin yerleşmesini ve kökleşmesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Örneğin, her müdahalede bazı partiler kapatılırken ardından yeni partiler kurulmuş; ya da eski partiler başka isimlerle yoluna devam etmek zorunda kalmıştır. Eğer demokrasinin kökleşmesi ve kurumsallaşması, demokratik sistemin ana kurumlarında (örneğin siyasi partilerde) bir devamlılık gerektiriyorsa, Türk demokrasisinin tam anlamıyla yerleştiğini iddia etmek oldukça güçtür (Özbudun, 1996). Buna verilecek en çarpıcı örnek ise, 60 yıllık demokrasi ile yönetilen ülkemizdeki iktidar partisinin henüz sekiz yaşını doldurmamış olmasıdır. Öte yandan Türk demokrasisi neredeyse her on yılda bir doğrudan veya dolaylı olarak ordunun müdahalesine maruz kalmakta, bu anlamda da vesayetçi demokrasi anlayışından kurtulamamaktadır.

Gerçekten de demokrasiyi yaşatmak onu kurmak kadar zor bir iştir ve demokrasiyi yaşatmak özel bir çaba ister (Schedler, 1998). Günümüzde geliştirmekte olan pek çok ülke, şekli seçim demokrasisinden "kaliteli demokrasiye" geçmede zorlanmaktadır ve demokrasinin yerleşmesini ve derinleşmesini engelleyen birçok sorunu henüz aşabilmiş değildir. Bunlar arasında, meşruluk sorunları, demokratik değerlerin halka yayılması, ordunun sivillerce denetim altına alınması, partilerin kurumsallaşması ve seçimlere ilişkin kuralların istikrara kavuşması gibi sorunlar sayılabilir. Bunların hepsi ülkemizin demokratikleşmesi açısından da temel sorun alanlarını oluşturmaktaysa da, bu çalışmada biz temel olarak Türkiye'de liberal demokratik sistemin yerleşmesinde ve Türk demokrasisinin kalitesinin gelişmesinde önemli bir engel olarak görülen devletçi siyasal kültür üzerinde duracağız. Çünkü bizce ülkemiz açısından aşılması gereken temel sorun "zihniyet"

sorunudur. Devleti her Şeye kadir bir aşkın g¼ç, halkı da temel vazifesi ve erdemi devleti yönetenlere itaat olan reaya olarak gören anlayış değişmeden Şeffaf, katılımcı ve hesap verebilen bir demokratik yönetim özlemine kavuŐmak m¼mk¼n değildir.

Gerçekten de bug¼n T¼rkiye’de çağdaŐ bir demokrasinin ve modern hukuk devletinin Şekli gerekleri asgari d¼zeyde saĐlanmıŐtır. İfade zg¼rl¼Đ¼, seÇimle iş başına gelmiŐ bir parlamentonun varlığı, seÇimlerin d¼zenli yapılması, yargının bağımsız olması ve temel hakların anayasal g¼venceye bağlanması gibi konulardaki eksiklikler b¼y¼k ölç¼de giderilmiŐtir. Hatta denilebilir ki 11 Eyl¼l olaylarından sonra, baŐta ABD ve bazı AB (Hollanda) lkeleri olmak üzere, pek çok devlet artan g¼venlik kaygıları nedeniyle zg¼rl¼kleri kısıtlama yoluna giderken, T¼rkiye siyasi sisteminde zg¼rl¼klerin n¼n¼ aŐıcı yönde çok önemli reformlar (9 reform paketi) gerçekteŐiren ender ülkelerden biridir. Bu liberal reformların ardındaki itici g¼c¼n Avrupa Birliği reformları olduğunun altı çizilmelidir.

Son yıllarda zg¼rl¼k ve demokrasinin n¼n¼ aŐmaya yönelik olumlu adımlara rağmen, gerek fikri d¼zeyde gerekse uygulamada demokrasinin yerleŐmediĐini ve sindirilmediğini gösteren pek çok örnek de vardır. Ve ne yazık ki, kendisinden demokratik ve zg¼rl¼kç¼ tavır beklenen bazı kurumların, belki de eski alıŐkanlıkların bir sonucu olarak, zg¼rl¼kç¼ bir siyasi duruŐ sergileyemediklerini de gr¼yoruz. zg¼rl¼klere karşı Ő¼pheci, g¼vensiz ve seŐici davrananlar arasında zg¼rl¼Đ¼n bekçisi olması gereken bazı y¼ksek yargı organları ile medyanın bazı kesimlerinin de bulunması, demokrasinin bu kesimlerce de hen¼z iŐselleŐtirilmediĐini ispat etmektedir. Oysaki kendisini demokrasi ve zg¼rl¼Đ¼e adayın gerçekte demokratlar olmadan demokrasi d¼Ő¼ncesinin yerleşmesi m¼mk¼n değildir.

AŞağıda öncelikle demokratikleşme, demokrasi k¼lt¼r¼ ve demokratik konsolidasyon arasındaki teorik tartıŐmalara değinilecek; arkasından da T¼rk siyasi k¼lt¼r¼n¼n demokratikleşme yn¼ndeki imk¼nları ve sorunlu yönlerine değinilecektir. Bu çerçevede özellikle, siyasi k¼lt¼r¼m¼zde “devlet” kavramının işgal ettiği merkezi yerin önemi üzerinde durulacaktır.

2. Teorik Çerçeve: Demokrasiye Geçiş ve Demokratik Konsolidasyon²

Abraham Lincoln'ın meşhur ifadesiyle demokrasi halkın, halk tarafından ve halk için yönetimidir. Kökleri Eski Yunan'a kadar uzansa da modern anlamda temsili demokrasinin kurum ve kuralları daha çok son iki yüzyılda Batı Avrupa'da meydana gelen belli ekonomik ve sosyal gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Demokrasi feodalite sonrasında kentleşme ve ticarileşmenin yarattığı burjuvazinin çıkarları doğrultusunda, Rousseau ve Locke gibi toplum sözleşmesi kuramcılarının attığı teorik temeller üzerinde gelişmiştir. Huntington'a göre küresel düzeyde demokratikleşme tarihsel olarak "üç dalga" halinde yayılmıştır (Huntington, 1991). Birinci dalga, İngiltere, Fransa ve ABD'nin kendi içsel dinamikleriyle uzun bir süreçte halkın genel ve eşit oy hakkına kavuşmaları ve temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvenceye bağlanmasıyla sonuçlanan dönemi (1828-1926) kapsar. İkinci Dünya savaşının demokrasi cephesince kazanılması demokratikleşmeye yeni bir ivme kazandırmıştır. 1943-1962 dönemini kapsayan bu ikinci dalga süresince Japonya, Batı Almanya, Hindistan ve İsrail gibi ülkelerin demokrasiye geçtiği görülür. Üçüncü küresel demokratikleşme hareketi ise 1970'lerin ortasında Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın demokrasiye geçişiyle başlamış ve 1980'lerin sonunda Doğu Bloğu'nun çökmesiyle doruğa ulaşmıştır. 11 Eylül sonrasında ABD tarafından geliştirilen ve küresel demokratikleşme dalgalarından pek etkilenmeyen Ortadoğu'nun gerekirse askeri güç unsurlarının da kullanılarak demokratikleştirilmesini öngören Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ise Bush yönetiminin Irak'ta karşılaştığı direniş ve projenin etik zaafı nedeniyle başarısız olmuştur. Aslında demokratikleşme olgusu yeryüzünün farklı bölgelerinde halen devam etmekte olan bir süreçtir. Kaldı ki, demokrasiyi bir amaç ve ideal olarak düşündüğümüzde, yerleşik, kökleşmiş demokrasiler için dahi her zaman ulaşılması gereken yeni hedefler var olacaktır. Nitekim batı demokrasilerinde bugün kadın haklarından, azınlık sorunlarına kadar pek çok konuda demokrasinin standartlarının nasıl yükseltileceği tartışmaları devam etmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler içinse temel sorun, demokrasiyi kurmaktan çok demokrasinin korunması, işlerlik kazandırılması ve kısa dönemli ekonomik ve siyasal krizlere karşı dirençli hale getirilmesidir. Schedler

² Yazının bu kısmındaki teorik çerçevesinin oluşturulmasında yazarın O. Gökçe ve H. Afacan ile birlikte yayınladığı "Konya'da Siyasal Kültür ve Demokratik Değerler" S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar dergisi (2003).

demokratik hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi bakımından siyasal rejimleri dört ana kategoriye ayırmaktadır. Bunların başında, yönetilenlere seçme seçilme ve diğer temel hakların tanınmadığı otoriter rejimler gelir. İkinci derecede ise halkına genel ve eşit oy haklarını sağlayan, seçimleri düzenli olarak yapan ama özgürlükçü bir demokrasi için son derece önemli olan sivil ve siyasal hakların hakkıyla uygulanmasına riayet etmeyen seçim demokrasileri ya da yarı-demokratik rejimler gelir. Üçüncü tip rejimler ise Dahl'ın (1971) polyarşi adını verdiği ve en temel düzeyde sivil ve siyasal haklarla birlikte oldukça kapsayıcı yarışmacı seçimleri düzenli olarak gerçekleştiren liberal demokratik rejimler gelmektedir. Demokratik ideale yaklaşma bakımından son aşamadaki rejimlere ise, Schedler, ileri demokratik rejimler adını vermektedir. Bu sonuncu kategoride yer alan rejimlerin, diğer kategorilere ve liberal demokrasinin minimum standartlarına göre bazı ekstra nitelikleri vardır ve genel olarak bu ülkelerdeki demokratik rejimin düzeyi diğer yeni demokrasilere göre oldukça yüksektir.

İşte demokratik konsolidasyon denildiğinde anlatılmak istenen şey, demokrasiye yeni geçmiş olan ülke rejimlerinin siyasi istikrarını sağlayarak kısa dönemli krizlere karşı dayanıklı hale getirmek ve uzun dönemde de demokrasinin niteliğini ve kalitesini artırarak ileri demokrasi ülkeleri seviyesine çıkartmaktır. Demokrasinin niteliksel olarak gelişmesini anlatan bu sürece "ikinci geçiş" adı da vermektedir (O'Donnell, 1992). Bu geçiş sürecinde özgürlükçü demokrasinin önündeki engeller kaldırılır ve tam anlamıyla işleyen, oldukça şeffaf, evrensel değerlere dayalı bir hukuk devletinin kuruluşu tamamlanır. Ancak, demokrasinin tam olarak yerleşmesi ve derinleşmesi için kurumların ötesinde toplumsal kültürün, davranış kalıplarının ve bireysel tutumların da demokratikleşmesi gerekmektedir. Böylece demokrasi daha derin ve daha yaygın bir meşruiyet zemini kazanmış olacaktır (Diamond ve Plattaner, 1996: XXIX).

3. Demokratik İstikrarı Açıklayıcı Kuramsal Yaklaşımlar

Burada cevabı aranan temel soru, komünist bloğun yıkılması ve hızlanan küreselleşme süreciyle birlikte artık evrensel bir değer ve neredeyse tek meşru yönetim biçimi haline gelen demokrasinin neden bazı ülkelerde daha kolay benimsenerek başarılı olabildiği ve neden bazılarının krizlerden kurtulamadığıdır. Örneğin 1970'lerde demokrasiye geçen Güney Avrupa ülkeleri (Portekiz, İspanya ve Yunanistan) ile ancak 1990'larda demokrasi ve serbest piyasa ekonomisiyle tanışan bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri demokrasilerini görece hızlı bir şekilde yerleştirmişlerdir. Buna karşın, Asya'da,

Latin Amerika'da ve Afrika'da farklı dönemlerde çok partili anayasal demokrasiye geçen bazı ülkelerde ise, bir yönetim tekniği ve toplumsal sorunları çözme yöntemi olarak demokrasi yetersiz kalmaktadır. Örneğin böyle ülkelerde demokrasi dışındaki "otoriter yönetim" biçimleri halk nezdinde ya da elit düzeyinde hala geçerli bir alternatif olarak görülebilmektedir. Ciddi siyasi sorunlarla karşılaşıldığında karizmatik liderler "devleti kurtarmaya" çağrılmakta veya kendinde güç vehmedenler "durumdan vazife çıkartarak" meşruiyeti kendinden menkul hükümet darbelerine başvurabilmekte, ya da seçimle iş başına gelen meşru hükümetleri ihtilal yapma tehdidiyle sürekli bir kontrol ve baskı altında tutabilmektedirler ki, bunlara vesayetçi demokrasiler denilmektedir.

Demokratik ülkelerdeki yarışmacı demokrasinin performansını (başarısını ve başarısızlığını) açıklamaya yönelik kuramları üç başlık altında toplayabiliriz.

1-Kurumsal Yaklaşım (Institutional Design): Bu kuram bir ülkedeki demokrasinin istikrarını, o ülkede demokratik rejimin temel kurumlarının doğru seçilip seçilmediği ile açıklamaktadır. Örneğin Linz ve Valenzua (1994) ABD'de başarılı bir şekilde uygulanmasına rağmen, başkanlık sisteminin üçüncü dünya ülkeleri için tam bir felaket reçetesi olduğunu ve demokrasileri zaafa uğratarak, meşruluk zeminini zayıflattığı ve bunun da darbelere ve diktatörlere siyasal zemin hazırladığını savunmaktadır. Bunun yanında parti sistemleri, seçim sistemleri ve parlamentoların tek ya da çift meclisli olması durumlarında rejimin performansı ve demokrasinin derinleşmesini etkilediği belirtilmektedir. Duverger'in çoğunluk esasına dayalı seçim sistemlerinin iki partili sistem yaratarak demokrasinin işleyişini kolaylaştırdığı, buna karşın nispi temsile dayalı seçim sisteminin ise çok partili bölünmüş parlamentolar yaratarak istikrarsız koalisyon hükümetlerini zorunlu kaldığına ilişkin genellemeleri de siyaset bilimciler arasında oldukça yaygın kabul görmektedir. Bununla birlikte hangi kurumların, örneğin parlamenter sistemin mi yoksa başkanlık sisteminin mi demokratik konsolidasyonu kolaylaştırdığı konusunda henüz bir uzlaşma yoktur. Komünizmin yıkılması sonrasında demokrasiye yeni geçen eski doğu bloğu ülkelerinde daha çok başkanlık sisteminin tercih edildiği gözlenmektedir. Başkanlık sistemine geçiş talepleri Türkiye için de tartışılmaya devam etmektedir.

2-Sosyo-ekonomik yaklaşım: 1960'larda Lipset tarafından geliştirilen bu yaklaşıma göre, bir yönetim biçimi olarak demokratik sistemler ekonomik kalkınmışlık düzeyi yüksek ülkelerde iyi işlemekte; buna karşın özellikle orta gelir grubu ülkelerde sorunlar çıkmaktadır. Aslında ılımlı ve istikrarlı bir demokrasinin kurulmasının bazı temel şartlara bağlı olduğu Aristo'dan beri vurgulana gelmiştir. Temel tezini siyasal demokrasinin ancak gelişmiş bir ekonomik durumda ve açık

sosyal yapılar da mümkün olduğu iddiasına dayandıran Lipset, demokrasıyı mümkün kılan şartları yerleşmiş bir piyasa ekonomisi, geniş bir orta sınıf, bireyleye yükselme fırsatı sağlayan açık bir toplum yapısı, yüksek bir eğitim düzeyi ve eğitimlikçi bir değerler sisteminin varlığı olarak sıralar (Lipset 1981). Yapılan ampirik araştırmalar, siyasi olarak en çok istikrarsızlığın orta gelir grubunda yer alan gelişmekte olan ülkelerde yaşandığını göstermektedir. Przeworski (1996) önderliğinde yapılan ve 135 ülkedeki demokrasinin 1950-1985 arası dönemdeki performansını inceleyen bir araştırmaya göre, kişi başına düşen milli gelirin (KBMG) 6000 dolar ve üzerinde olan ülkelerdeki demokrasiler çöküntü yaşamazken; rejim krizlerinin ve askeri darbelerin en sık görüldüğü ülkelerin KBMG'in 2500-5000 dolar arasında seyreden orta gelir grubundaki demokrasilerde gözlemlendiği belirtilmektedir. Yine bu yaklaşıma göre hızlı bir ekonomik gelişmeden sonra aniden yaşanan krizler; gelir dağılımı eşitsizliğinin artması ve orta sınıfın giderek daralmasıyla ortaya çıkan zengin-yoksul kutuplaşmasının da krizleri beslediği iddia edilmektedir.

3-Siyasal Kültür Yaklaşımı: Bu yaklaşım bir ülkedeki siyasal sistemin istikrarının Anayasal kurumların şekli yapısından ve ülkenin ekonomik koşullarından bağımsız olarak, temelde o ülke halkının siyasal değer, inanç ve tutumlar yani kültürü olduğunu vurgulamaktadır. Başka deyişle, bu görüş siyasal sistemlerin demokrasıyı yaşatabilme yetenekleri büyük ölçüde siyasal kültüre bağılı olmakta; ancak ender durumlarda siyasal kurum ve kurallar ile ekonomik koşullar belirleyici olabilmektedir (Kalaycıoğlu, 1999). Lipset, Katolik ülkelerde istikrarlı demokrasıyı yerleştirmenin, Protestan ülkelere göre daha zor olduğunu söylemektedir. Fukuyama da, demokrasıyı mümkün kılan bireysellik, uzlaşma, hoşgörü ve rasyonel düşünce gibi siyasal kültür öğelerinin hep batı kaynaklı olduğunu ve batı-dışı toplumlarda ve özellikle İslam ülkelerinde bu anlayışı geliştirmenin zor olduğunu ileri sürmektedir. Fukuyama'ya göre batı-dışı ülkelerdeki yeni demokrasilerin yerleşmesinin dört ayrı düzeyde gerçekleşecektir. Bunlar ideoloji, kurumlar, sivil toplum ve kültür düzeyleridir. Gerçekten de, gelişmekte olan ülkelerde her ne kadar kapitalist ekonomik modelin ve siyasal demokrasinin hukuksal temellerini reformlar yoluyla kurmak nispeten kolay olsa da, yeni demokrasilerde kültürel değişimi sağlayacak modernleşme sürecinin tamamlanması uzun bir zaman alacaktır. Başka bir deyişle, demokrasinin yerleşmesinin önündeki ideolojik ve kurumsal

engeller daha kolay aşılrken, esas sorun sivil toplum ve özellikle de kültürel düzeydeki ilerlemelerde yaşanmaktadır (Fukuyama, 1996).

4-Siyasal Kültür ve Demokrasi: Sivil Kültür (Civic Culture) Yaklaşımı

Kültür denildiğinde, en öz tanımıyla bir toplumun duyuş, düşünüş ve davranış tarzları anlaşılır. Ozankaya kültürü "toplum hayatının belli bir dönemdeki maddi ve manevi değerlerinin tümü" olarak tanımlamaktadır" (Aktaran Özer, 1996: 85). Duverger ise sosyolojik açıdan kültürün, bir insan topluluğundan beklenen davranışları belirleyen rolleri tayin eden, düzenlenmiş (koordineli) bir davranışlar, düşünceler ve duyuşlar bütünü" olduğunu belirtir (Duverger, 1998: 74). Belli kültürel kalıplar bir kez oluştuktan sonra bizzat kendileri bir değer haline gelir. Bu yönüyle bakıldığında, aslında bir toplumun kültüründen söz edildiğinde o toplumun bir anlam ve önem atfettiği değerler sistemi anlaşılır.

Siyasal kültür denildiğinde ise kültürün siyasal yönleri anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, "belirli bir toplumda siyasal alana yansıyan, onunla ilgili olan kanaat ve inançlar, tutumlar ve davranışlar, o toplumun siyasal kültürünü" oluşturur (Özer, 1996: 83). Her ne kadar demokrasinin belli özelliklere sahip bir toplumsal yapı ile özdeşleştirilmemesi gerektiği söylene de, öteden beri siyasal kültür, siyasal sistemlerin ve özellikle demokrasinin performansını açıklamada başvurulan önemli değişkenlerden biri olarak kullanılmaktadır. Almond ve Verba (1963) tarafından gerçekleştirilen ve kamuoyu verilerine dayanan ünlü *Civic Culture* çalışması bu konuda çığır açan araştırma olmuştur. Beş ayrı ülkedeki siyasal kültürü inceleyen bu çalışmanın amacı, sadece bu ülkelerin siyasal kültürlerini karşılaştırmak değil, bir ideal olarak belirlenen demokrasinin gelişmesine nasıl destek ya da engel olduğunu ortaya koymaktır (Duverger, 1998: 89). Yazarlar, bu ampirik kültür araştırmasına dayanarak üç büyük siyasal kültür tipolojisi geliştirmişlerdir. Bunlar, yöresel (parokiyal) kültür, uyruklu (tebaa) kültürü ve katılımcı kültürdür.

Söz konusu üç kültür tipinin her birinin belli bir siyasal yapıyla ilişkisi olduğu vurgulanmaktadır. Yöresel kültür, aşırı derecede bir adem-i merkeziyetçi düzene sahip geleneksel yönetim yapısına uygun düşmektedir. Uyruklu kültürü ise, merkeziyetçi ve otoriter yapıya uygun düşer. Katılımcı kültür ise, siyasal eşitliğe sahip yurttaşların etkin katılımına açık olan demokratik bir yönetime uymaktadır. Sonuç olarak, Almond ve Verba'ya göre siyasal sistemin istikrara kavuşabilmesi için siyasal sistemle

sosyal yapı arasında bir uygunluk bulunmalıdır. Eğer bu ikisi arasındaki fark büyükse, sistem iyi işlemez ve krizlere sürüklenir; hatta tümünden yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir (Duverger, 1998: 90).

Kültür merkezli bu çözümleme çerçevesi, siyaset bilimi alanında 1960'lardan beri en azından sınıf temelli yaklaşımlar kadar ilgi çekmektedir. Hatta Eckstein'a (1988) göre, siyasal kültür konusu siyaset bilimcilerin en önemli çalışma alanlarından biri olarak giderek siyasal değişme ve gerekse demokratik konsolidasyon gibi konuların anlaşılmasında sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. 1990'larda ise, Doğu Bloğu'nun yıkılmasından sonra siyasal kültüre dayanan analizler daha da yaygınlaşmıştır. Çünkü 1990'lardaki etnik ve kültürel kimlik taleplerine bağlı çatışmaların artışı, *Tarihin Sonu* tezinin ima ettiği, modernleşme ve küreselleşme dinamiklerinin dünyadaki kültürleri homojenleştirip daha barışçıl bir dünya yaratılacağı varsayımını zayıflattı. Tam tersine, dünyadaki gelişmeler bir ölçüde Huntington'un *Uygarlıklar/kültürler Çatışması* tezini doğrular nitelikteydi. Her iki tartışma da hem uluslararası ilişkiler teorisinde hem de karşılaştırmalı siyaset bilimi literatüründe, özellikle 11 Eylül sonrasında, kültürel perspektife dayalı teorik çözümlerlerin çekiciliğini ve önemini artırmıştır. Bugün de İslam ve demokrasi tartışmalarına artan ilgi dolayısıyla kültürel çalışmalar güncelliğini korumaktadır.

5. Türkiye'de Demokrasinin İşleyişini Güçlendiren Kültürel Ögeler

Türkiye'nin de uzun sayılabilecek demokratik siyasal tecrübesi olmasına rağmen, demokrasimizin tam anlamıyla yerleşmediği bilinmektedir. Türk demokrasisinin neden sıklıkla krizlere düştüğü sorusuna cevap arayan çalışmalar bu konuda farklı perspektifler sunmaktadır. Bizim çalışmamız, demokrasinin sağlıklı işlemesi için sadece anayasal demokratik kurumların yeterli olmayacağı, toplumun sahip olduğu siyasal kültürün de demokratik siyasal sistemin işleyişi ve performansı üzerinde önemli ölçüde belirleyici olabileceği kanaatine dayanmaktadır. Bu konuda ampirik verilere ve tarihsel sosyolojinin sunduğu analitik yöntemlere başvurularak derinlemesine siyasal araştırmalara ihtiyaç varsa da, bir dergi yazısı bağlamında burada Türk demokrasinin derinleşmesini engelleyen bazı temel kültürel ve toplumsal sorunlara değinilmekle yetinilecektir.

5.1-Siyasal rekabet siyasal düşmanlık olarak algılanmaktadır: Türk siyasal kültürünün temel sorunlarından birisi demokratik rekabetin kan davası olarak algılanmasıdır. Rakip, kendisiyle rekâbet edilecek,

yarışılacak kişidir. Düşman ise yok edilmesi ve savaşılmaması gereken kişidir. Oysaki demokratik ilkelerin hayata geçmesine ve yerleşmesine zemin hazırlayan faktörlerin başında toplumsal hoşgörü gelmektedir. Demokrasinin temeli açık toplum düşüncesine; başka bir deyişle, her türlü fikrin serbest rekabet ortamında piyasada özgürce yarışmasına dayanır. Hoşgörü ilkesi, yurttaşların çıkar ve hak eşitliği ilkesine de dayandırılmaktadır. Herkes kendi çıkarları doğrultusunda kendi haklarını arama ve kendi geleceği ile ilgili kararlarını verme yetkisine ve yeteneğine sahip olmalıdır. Bu nedenle fikri ve yaşayışı bize uymayanlara da katlanmak ve hoşgörülü olmak demokratik yurttaşlık kültürünün en önemli öğelerinden birisidir. Aksi halde siyaset Carl Schmit'çi bir mantıkla yalnızca "dost ve düşman" ya da katı bir "biz ve ötekiler" (Bezci, 2006. 43) dikatomisine indirgenir ki, bu da demokratik siyaseti sürekli bir gerginlik ve çatışma zeminine çeker ve zamanla bizzat demokratik rejim üzerindeki uzlaşmayı da çatlatarak meşruluk krizlerini doğurur.

Rekabetin düşmanlığa çevrilmesi ve uzlaşmanın yokluğu yalnızca sıradan insanlar için geçerli değildir. Siyasi elitler arasında da yaygındır ve esasen Türkiye'deki siyasi krizlerin temelinde de elitler arası kültür ve değer çatışmaları yatmaktadır (Turan 2000). Örneğin pek çok kişi 1980 öncesi AP ve CHP'nin iki büyük parti olarak bir araya gelebilselerdi 12 Eylül darbesinin önleyebileceği kanaatindeydi. 2007 seçimlerine giderken meydanlara yansıtacak kadar keskinleşen (i.e. cumhuriyet mitingleri) AKP-CHP çatışması da siyasal kültürümüzdeki çatışmacı zihniyetin halen devam ettiğinin göstergesi olarak okunabilir.

5.2-Türk siyasal kültürü devlet merkezlidir. Modern liberal demokrasinin oluşumu klasik ifadesini John Locke'un eserlerinde bulan doğal haklar ve toplum sözleşmesi kuramına dayanır. Bu anlayışta devlet, bireyin doğa durumunda sahip olduğu dokunulmaz, vazgeçilmez ve devredilmez haklarını garanti altına almak için kurulmuştur. Yurttaşlarının özgürlüklerini, haklarını ve güvenliğini garanti altına almaktan başka bir meşruluk temeli yoktur. Devlet birey ve toplum öncesi, ötesi ya da bireyi aşan bir varlık değil; bireylerin iradesiyle oluşturulmuş yapay bir örgüttür. Devlet insan iradesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı için de kutsal değildir ve devlet örgütünün şeklinin, fonksiyonlarının ve görevlerinin değişen şartlara ve insan ihtiyaçlarına göre değişmesi de, yanlış kararlar aldığı anda eleştirilmesi de doğal kabul edilir.

Türk siyasal kültüründe ise devlet merkezi bir yer işgal eder. Bu devlet anlayışı ise liberal bakışı değil, kökenini Aristo'ya kadar götürebileceğimiz organik toplum anlayışına dayanır. Devlet yüce,

aşkın, yarı tanrısal ve kutsal bir varlık olarak görülür. Devletin kutsanmasının arkasında binlerce yıl süren göçebelik yaşamında Türk boyları arasında birliğin, düzenliğin, dayanışmanın ve var olabilmenin yegâne aracı olarak devleti gören bir geleneğin oluşması vardır. Bu anlayış, Selçuklu ve Osmanlı döneminde islamın devleti kutsayan ve otoriteye saygıyı esas alan yaklaşımıyla iyice pekişmiştir. Unutmamak gerekir ki, padişah hem bir devlet başkanıdır hem de bir halifedir; yani dinin ve devletin başıdır.

Türk siyasal kültüründe devlete atfedilen olağanüstü önem ve buna bağlı olarak ortaya çıkan devlet otoritesinin tek bir kişi tarafından temsili anlayışı (*lider kültü*) nedeniyle, Türkiye’de devlete “Başkan” seçilmesi dönemlerinde sürekli siyasi ve toplumsal krizler ortaya çıkmaktadır. Nitekim Cumhuriyetin kurucusu olan Atatürk’ün Cumhurbaşkanlığına seçilmesi de dahil olmak üzere, şahsında Devletin birliğini ve milletin bütünlüğünü temsil eden Cumhurbaşkanının seçilmesi hiçbir dönemde “normal” geçmemiştir. Örneğin, demokratik siyaseti kesintiye uğratan 12 Eylül 1980 askeri ihtilalinin ana nedenlerinden biri de TBMM’de yüzlerce kez oylama yapılmasına rağmen yeni Cumhurbaşkanının seçilememesi ve bu makamın altı ay süreyle vekâleten idare edilmesidir. Denilebilir ki, çok partili dönemde Türkiye’nin yaşadığı her askeri darbenin arkasında veya önünde “Çankaya krizi” bulunmaktadır (Akgün, 2007). En son 2007 yılında gerçekleştirilen 11. Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşadığımız siyasi gerginlikler (27 Nisan e-bildirisi, kitlesel tepki mitingleri ve 367 kararı gibi) hep “devletin fethi” veya “son kalenin savunulması” anlayışını yansıtmaktadır.

Öte yandan Türk modernleşmesi de Türk kültüründe var olan devletçi geleneği değiştirmemiş, tersine pekiştirmiştir. Osmanlı’nın son döneminde devletin zayıflaması siyasi elitleri Avrupa’ya yöneltmiş ve Tanzimat ve Islahat hareketleriyle sembolleşen bir dizi askeri, hukuki ve siyasi reformlar başlatılmıştır. Buradaki şansızlık, yenileşme hareketlerinde öncü rolü üstlenen Osmanlı aydınlarının çoğunun kendilerine batıdan aldıkları siyasi ve felsefi referansların Alman ve Fransız kökenli olmasıdır. Beslenen kaynaklar ve dayanılan temel felsefe Alman düşünür Hegel’in transandantal (aşkın) devlet anlayışı ile Fransız J. J. Rousseau’nun “genel irade” kuramıdır. Böylece Anglo-Sakson geleneklerinin birey haklarını ve özgürlüklerini temel alan ve demokratik açılımlara imkân veren siyasal kültürü ve tarihi-toplumsal tecrübeleri yerine, modernleşmenin en başında Türk siyasal kültürü Alman ve Fransızların kuşatıcı ve metafiziksel devlet felsefesinin

etkisiyle "kolektif" bir siyasal kimliği ön plana çıkartmıştır (Çaha 2000). Dolayısıyla Cumhuriyeti kuran siyasal elitler de, bu Hobbesian "mutlak otoriter" devlet felsefesini devralmıştır. Her ne kadar 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ülkemizde köklü devrimler gerçekleştirilmiş olsa ve hatta devletin dayandığı meşrulaştırıcı ideolojisi "din" olmaktan çıkarılıp "laik Kemalizm" olarak değiştirilse de, devletin toplumda oynadığı rol ve bürokrasinin otoriter yönetim anlayışı değişmeden günümüze kadar ulaşmıştır. Bu anlayışta devlet, toplumda birbiriyle rekabet halindeki ekonomik, siyasi ve sosyal gruplar arasında denge kurmaya çalışan tarafsız bir hakem olarak görülmez; aksine, devletin halktan bağımsız olduğu ve yurttaşların çıkarlarından farklı ve onlara üstün amaçlar taşıyan bir değer olduğu kabul edilir (Özipek 2003: 96).

Kısaca aşkın devlet mitosu Türk siyasi kültürünün en merkezine yerleşmiştir. Devlete itaat edilir; devlet yüceltilir ama eleştirilemez ve sorgulanmaz. Bu anlayışın klasik söylemlerinden birini Türk milliyetçilik geleneğini biçimlendiren fikir önderlerinden Ziya Gökalp'te bulmak mümkündür. Gökalp bir şiirinde, "Sen ben yoğuz, biz varız/Hem Ogan (Tanrı) hem kullanız/Biz demek, bir demektir/Ben sen ona taparız. Hak Milletin, şan onun/Gövde senin, can onun/Sen öl ki o yaşasın/dökülecek kan onun" der (Aktaran Özipek, 2003: 97). Aşkın devlet anlayışının en güzel örneği de bizzat Anayasa'da "kutsal Türk devleti" ifadesidir. Özetle, Türkiye'de devlet yurttaşların birlikte yaşamaktan doğan sorunlarını çözmek için oluşturulmuş enstrümantal (araçsal) bir kurum olmayıp, toplumu dönüştürmeyi amaçlayan bir hegemonya kurma aracıdır. Sağdan veya soldan devleti yönetmeye talip olanlar da çoğu zaman siyaseti, bu devlet aygıtının kontrolü vasıtasıyla toplumu değiştirme yani "siyasi mühendislik" işi olarak görürler. Bu anlamda Türkiye'de siyasal iktidar yarışında devlet hep ele geçirilecek veya kurtarılacak bir muharebe alanıdır. Buna karşın sivil ve askeri bürokrasi ise kendisini devletin asli sahibi, seçimle işbaşına gelenleri ise zorunlu olarak katlanılması gereken devletin geçici yöneticileri olarak görürler ve gizli ya da örtük sürekli bir iktidar mücadelesine girerler. Bu nedenle siyasal iktidara gelen partiler de Erdoğan'ın ifadesiyle ancak "hikmet-i hükümete" uyduğu kadar iktidar sahibi olabilmektedirler (Erdoğan, 2003).

5.3-Sivil Toplumun Zayıflığı: *Batı kaynaklı anayasacılık ve demokratikleşme tarihinin özünde siyasal iktidarın gücünün birey ve toplum lehine sınırlandırılması vardır. Gerek Montesquieu'nun geliştirdiği "kuvetler ayrılığı" ilkesi, gerekse 1787 Amerikan Anayasasıyla başlayan temel hakların garanti altına alınmasının ardında hep siyasal iktidarın aşırılıklarına karşı bireye*

güvence sağlama kaygısı vardır. Günümüzün temsili demokrasilerinde ise bu yasal ve kurumsal garantilerden öte, liberal demokrasi geleneğini güçlendiren ve yaşatan en önemli özelliklerden birisi canlı ve dinamik bir sivil toplumun varlığıdır (Bkz. Putnam, 1993). Fransız yazar Tocquaville'nin Amerika'da Demokrasi adlı eserinde yıllar öncesinden vurguladığı gibi, gönüllük temelinde örgütlenen sivil topluluklar bir yandan bireyi siyasal iktidarın aşırılıklarına karşı korurken diğer yandan özgürlükçü düşüncenin toplumda yaygınlaştırılmasında da önemli rol oynamaktadırlar. Oysa Türk modernleşmesini de etkileyen Fransız siyasi kültüründe belli düşünceler ancak "hükümet desteğine sahipse" kabul görebilmektedir (Aktay, 2005: 179). Buna rağmen Anglo-Sakson liberal geleneğinde belirginleşen sivil toplum düşüncesinin kökeninde, bireyin siyasal iktidara karşı tek başına mücadele edemeyeceği ancak örgütlenerek sivil alanının özerkliğinin korunabileceği varsayımı yatar. İktidarın müdahalelerini önlemenin yolu, katılımcı bir kültürün teşvik edilmesi ve örgütlü sivil toplumun geliştirilmesidir. Bu anlamda liberal demokrasi çoğulcu bir toplum düşüncesinin varlığını doğal kabul eder. Çoğulculuk ilkesi ise toplumdaki farklı siyasal, ekonomik ve ideolojik önceliklere sahip bireylerin kendisi gibi düşünenlerle bir araya gelerek ortak hareket etmek için örgütlenmeleri ve oluşan bu farklı grupların kendi aralarında siyasal iktidarı etkilemek için yarışması düşüncesine dayanır. Yurttaşların birlikte hareket edebilmeleri için de en azından bir birlerine güvenebilmeleri gerekmektedir. Oysa yapılan pek çok araştırma Türk toplumunda kişiler arası güvenin oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır (Kalaycıoğlu, 1999).

Son olarak, demokrasinin bir gereği olan yönetenler üzerinde sürekli bir halk denetiminin sağlanabilmesi için, yurttaşların siyasete ilgi duymaları, siyasal olayları sürekli izlemeleri ve gerektiğinde meşru ve kanuni siyasal katılma yollarını kullanarak karar mercilerini etkileyebilmeleri gerekmektedir. Böylece hem yöneten-yönetilen arasında düzenli bir iletişim kurulacak, hem de kendilerinin halk tarafından sürekli izlenildiğini bilen politikacılar devlet işlerini yürütürken daha dikkatli olmak zorunda kalacaklardır. Oysa Türkiye'nin Osmanlı geleneğinden devraldığı devlet ve yönetim anlayışı, siyaseti farklı toplumsal çıkarları temsil eden sivil-toplum örgütlerinin serbest yarışmasını değil, bunların *zapt-ı rapt altına* alınması esasına dayanmaktadır. Hatta bu kontrol felsefesinin aşırı uzantısı olarak devlet bazen "kendi eliyle sivil toplumu kurma" arayışına da girmektedir (Tosun, 2005: 137). Bu anlamda devletin çok güçlü toplumun ise zayıf olduğu ülkemizde "sivil toplum" ya hiç gelişmemekte veya sivil toplumu temsil ettiğini zannettiğimiz kurumlar

gerçekte devletin toplum içindeki uzantıları olarak, toplumu denetleme aracı olarak işlev görmektedir.

Türkiye’de sivil inisiyatife dayalı örgütlenmelerin demokrasiye katkıları iki şekilde engellenmektedir (Çaha 2005 ve Tosun 2005). Birinci model, denetlenemeyen sivil inisiyatiflerin devletçe zararlı (komünist, dış kaynaklı, bölücü veya irticacı) ilan edilip, bunlara karşı ambargo konulmasıdır. Aslında bu uygulama sadece STK’lar için değil, sermayenin yeşil ve diğer tonlar diye ayrılmasından; basın yayın organlarının akreditasyonuna kadar pek çok alanda kendini göstermektedir. Muhalif kalmayı siyasi bir hak olarak görmeyen bu anlayış ne yazık ki yalnızca yerleşik sivil ve askeri bürokrasiye özgü bir zihniyet sorunu değildir. Benzer yaklaşım demokratik yolla iktidara gelen yönetimlerce de sergilenmektedir. Bunun en tipik örneklerini Türkiye’de Genelkurmayın ve Başbakanlığın, sivil toplumun önemli bir parçası olan basın ve medya organlarına karşı uyguladıkları “akreditasyon” yöntemidir. Böylece medya ve STK’lar “bizden olanlar ve ötekiler” olarak tasnif edilmekte ve ötekilere karşı marjinalleştirme politikası uygulanmaktadır.

Diğer bir yöntem ise kooptasyon politikasıdır. Siyasal iktidara ve devlete rağmen filizlenen sivil inisiyatifler varsa bunlar da farklı taktiklerle devlete eklemlenmektedir. Çünkü Türk siyasal geleneğinde her şeyin gerekirse devlet eliyle gerçekleştirileceği ve hatta “komünizmin bile gelecekse devlet eliyle getirileceği” düşüncesi köklü bir geçmişe sahiptir. Çaha’nın da (2005) vurguladığı gibi, toplumda güçlü bir kadın hareketi varsa “kadından sorumlu bir bakanlık”; çevre hareketi varsa bir “çevre bakanlığı” kurulur ve o alanlarda artık sivil inisiyatifin gelişmesi durur. Daha doğrusu devletçi refleksle kuşatılan o alanda artık sivil toplumun varlık göstermesi mümkün olmaz. Türk siyasal kültürünün devlet öncelikli bir refleksle kuşatılmış olması, sosyal bilim alanındaki kavramları ne yazık ki bu coğrafyada anlam bozulmasına uğratmaktadır (Çaha, 2005:11). Türkiye’nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin hız kazandığı 2000’li yıllarda bağımsız STK’ların gücünde görece bir artış olduğu gözlenirse de, ülkemizde henüz demokrasiyi ayakta tutacak kadar devletten bağımsız ne güçlü bir burjuvazinin ne de sivil toplum geleneğinin oluştuğunu söylemek mümkün değildir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Demokrasiyi kurmak kadar, onu yaşatmak da özel bir ilgi gerektirmektedir. Küresel düzlemde liberal demokratik sistemin tek meşru siyasal yönetim biçimi olarak “evrensel bir değer” haline geldiği

günümüzde dahi, bir yönetim tekniği ve sorun çözüme aracı olarak demokrasinin her yerde aynı başarıyı gösterdiğini söylemek zordur. Bunun en somut örneklerinden birisini de ülkemiz oluşturmaktadır. Olumlu yönünden baktığımızda ülkemizin son yarım asırda demokrasi yolunda aldığı mesafeyi küçümsememek gerekir. Geçen yarım asırda acı da olsa demokrasinin neden var olması gerektiğini toplumca daha iyi anladık. Bugün Türkiye’de demokrasinin alternatifi rejimlere inanan ya da savunan gruplar yok denecek kadar azdır. Askeri bir darbenin ise toplumsal zemini giderek zayıflamaktadır. Ancak biçimsel anlamda Türk demokrasisinin ciddi bir eksikliği yok gibi görünse de, uygulamada yerleşmiş bir liberal demokratik ülke görüntüsü sergilemekten oldukça uzağız.

Temel sorun kurumsal yapılardaki eksiklik değil, zihniyet problemidir. Türk siyasal kültürü otoriter ve devlet merkezli bir geleneğe sahiptir. Demokrasinin gerektirdiği hoşgörü, uzlaşma ve bireylerin birbirine güven duygusu hala cılızdır. Devlet batı toplumlarındaki gibi bir toplumsal uzlaşma alanı ve insanları yönetme aygıtı değil; Hobbes’çu anlamda mutlak ve Hegelci anlamda kutsal, aşkın, dokunulmaz, sorgulanmaz ve “hikmetinden sual olunmaz” bir varlık anlamı taşımaktadır. Türk insanı da bu yüce varlığa gönüllüce itaat etmeyi çoğu zaman bir görev olarak addeder. Çünkü kültürel kodlarımızda paternalist devlet anlayışı ve “hak yok vazife var” düsturu köklü biçimde yerleşmiştir. Otoriter ve itaatkâr bir kültürden çoğulculuğu ve katılımcılığı olumlayan bir değerler sistemine geçiş ise uzun bir uğraşmayı ve adanmışlığı gerektirmektedir.

Zira siyasal kültür oldukça muhafazakârdır; değişmesi zaman alır. Aşağıdaki metaforik anlatımın da ifade ettiği gibi, siyasal alışkanlıklar kolay kazanılmaz ve kolayca da değişmez.

“Bir az gelişmiş ülke yöneticisi İngiltere’yi ziyaret ediyor. İngiltere’nin çimlerine hayran kalıyor. İşin sırrını soruyor ve İngiliz çim tohumlarıyla ülkesine dönüyor. Aynı güzellikte çim elde edemeyince, nerde hata yaptığını soruyor. İngilizler, “sulayacaksın” cevabını veriyor. Aynı sonucu alamayınca, her defasında aynı cevabı alıyor. Yıllar sonra “dediğiniz gibi suluyorum, ama yine de sizin çimlerinize benzemiyor” dediğinde, İngilizler: “Çünkü biz yüzyıllardır suluyoruz.” cevabını veriyorlar. Demokrasinin bir günde değil, yüzyılları kapsayan geleneklerle yerleştiğini ifade etmek için anlatılan bu hikâye, basit bir gerçeği atlamaktadır. İngilizlerin çimlerini sulamaları gerekmiyor; çünkü Britanya’ya sürekli yağmur yağıyor (Türköne, Siyaset, 221).

Siyasal kültürümüzün bir diğer sorunlu alanı da politikada rekabeti düşmanlık olarak algılama hastalığımızdır. Oysa politika uzlaşma sanatıdır ve karşılıklı bir diyalog, müzakere ve ikna sürecini gerektirir. Aksi halde politik süreç değer ve kimlik çatışmaları üzerine bina edilir ki, bu süreç sancılı, sorunlu ve dışlayıcıdır. Periyodik krizler kaçınılmazdır. Demokratik siyasetin yarattığı her kriz ise, toplumda otorite arayışını hızlandırır, özgürlük söyleminin alanını daraltır.

Burada son olarak şunu vurgulamak gerekir ki, insanların değerleri ve kültürel tutum ve davranış kalıpları da değişmez değildir. Demokrat, hoşgörülü ve uzlaşmacı bir nesil yetiştirebilmek için ilk yapılması gereken şey okullarımızdaki eğitim felsefesinin ve eğitim metodunun kökten değiştirilmesidir. Bu arada kamuoyu önderlerine ve medyaya da özel bir görev düştüğünün altını çizmek gerekir. Unutmamak gerekir ki, gerçek demokratlar olmadan demokrasi yaşayamaz. İnsanlar ise demokrat olarak doğmazlar, ancak eğitim sayesinde demokrat eğilimler kazanabilirler. Bu anlamda kentlileşen, dünyaya açılan ve eğitim seviyesi giderek yükselen bugünkü Türkiye, geçmişin de acı tecrübeleri ışığında hiç olmadığı kadar demokratik bilince sahiptir ve bu anlamda da ülkemiz adına daha özgür ve daha demokratik bir topluma ulaşma özlemimizi gerçekleştirme adına umutlu olmalıyız.

KAYNAKÇA

- Almond, Gabriel A. and Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park, CA: Sage publications, 1963.
- Aktay, Yasin, "Amerika'da Sivil Toplum ve Dinin Temelleri" içinde Kolektif, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.
- Akgün, Birol, *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Ankara: Nobel yayınları, 2007.
- Akgün, Birol, "Amerika'nın Yeni Dünya Vizyonu Ya da Yaklaşan Küresel Anarşi", *Stratejik Analiz*, Cilt 4, Sayı 37, Mayıs 2003.
- Bezci, Bünyamin, *Carl Schmitt'in Politik Felsefesi: Modern Devletin Müdafası*, İstanbul: Paradigma yayınları, 2006
- Çaha, Ömer, "Sivil Toplum Üstüne", içinde Kolektif, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005: 9-22..
- Çaha, Ömer, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, İstanbul, Gendaş A.Ş., 2000
- Dahl, Robert, *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press, 1971.

- Diamond, Larry ve Mark Plattaner (Eds.), *The Global Resurgence of Democracy*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996.
- Duverger, Maurice, *Siyaset Sosyolojisi*, Beşinci Basım, (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Varlık yayınları, 1998.
- Eckstein, Harry "A Culturalist Theory of Political Change", *American Political Science Review*, No. 82, 1988:789-804.
- Erdoğan, Mustafa, *Anayasal demokrasi*, 5. baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003.
- Fukuyama, Francis "The Primacy of Culture," in Larry Diamond ve Mark Plattaner (Eds.), *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996: 320-327.
- Freedom House, "Freedom in the World-2008", [www. freedomhouse.org](http://www.freedomhouse.org) (20.03.2009).
- Huntington, Samuel P., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, London: University of Oklahoma Press, 1991.
- Kagan, Robert, *The Return of History and the End of Dreams*, New York: Alfred A. Knopf, 2008.
- Kalaycıoğlu, E. "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi" Ergun Özbudun, Ersin Kalaycıoğlu ve Levent Köker, *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1999: 45-66.
- Kürkçüoğlu, Ömer, "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler", *AÜSBF Dergisi*, C. 33, Sayı 12, 1978.
- Lipset, Martin S., *Political Man: The Social Basis of Politics (Expanded edition)*, Baltimore, MD, John Hopkins University Press, 1981.
- Linz, Juan and Arturo Valenzuela (Ed.), *The Failure of Presidential Democracy*, Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1994.
- Özbudun, Ergun, "Turkey: How Far From Consolidation", *Journal of Democracy* 7(3), 1999: 123-38.
- Özer, İnan, "Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler," *Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XI (1), 1996: 71-98.
- Özipeki Bekir Berat, "Devlet" içinde Mümtazer Türköne (Ed.), *Siyaset*, Ankara: Lotus yayınları, 2003.
- Prezowski, Adam, Jose Antonio Michael Alvarez, Cheibub and Fernando Limongi, "What Makes Democracy Endure", *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 1, 1996: 39-55.
- Robert Putnam, *Making Democracy Work*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.

Schedler, Andreas, "What is Democratic Consolidation?", *Journal of Democracy* 9, 1998: 91-107.

Tosun, Gülgün Erdoğan, "Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engeller", içinde Kolektif, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005: 123-143.

Turan, İlder "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu," Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000: 359-386.

Türköne, Mümtazer (Ed.), *Siyaset*, Ankara: Lotus yayınları, 2003.

Zakaria, Fareed, *The Future of Freedom : Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York: W. W. Norton, 2007.